

RÄTTSSTATSPRINCIPEN: EN HANDBOK

RÄTTSSTATSPRINCIPEN, DEMOKRATI, MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Rättsstatsprincipen, demokrati och mänskliga rättigheter, Europarådets tre grundpelare, är nära sammanlänkade och odelbara.

- ▶ Demokrati säkerställer att medborgarna involveras i det offentliga beslutsfattandet.
- ▶ De mänskliga rättigheterna skyddar individer från godtycklig och oskälig påverkan på deras friheter, samt garanterar den mänskliga värdigheten.
- ▶ Styret av en stat enligt rättsstatsprincipen säkerställer att utövandet av offentlig makt följer regler och har tillsyn

Rättsstatsprincipen främjar demokrati genom att fastställa ansvarsskyldighet för de som utövar offentlig makt. Den skyddar mänskliga rättigheter genom ett oberoende och opartiskt rättsväsende, samt skyddar minoriteter mot godtyckligt majoritetsstyre.

Varför är detta viktigt?

En stat utan tydliga regler bäddar för instabilitet och godtycke.

Rättsstatsprincipen skyddar alla individers grundläggande friheter. Den är moderna demokratiers fundament.

Rättsstatsprincipen bygger på fem grundprinciper:

- ▶ **Legalitet** – Lagarna gäller för alla och begränsar maktutövandet.
- ▶ **Rättssäkerhet** – Lagarna är tydliga, tillgängliga och förutsägbara.
- ▶ **Förebyggande av maktmissbruk** – Granskning utförs för att förhindra godtycke.
- ▶ **Likhet inför lagen och icke-diskriminering** – Lagarna skyddar alla och tillämpas lika, och diskriminering är förbjuden.
- ▶ **Tillgång till oberoende och opartisk rättvisa** – Alla kan försvara sina rättigheter i en domstol.

'Lady Justice' – illustrationer av den maltesiska konstnären, Nadine Theuma

LEGALITET

Lagarna gäller för alla och sätter gränser för maktutövandet

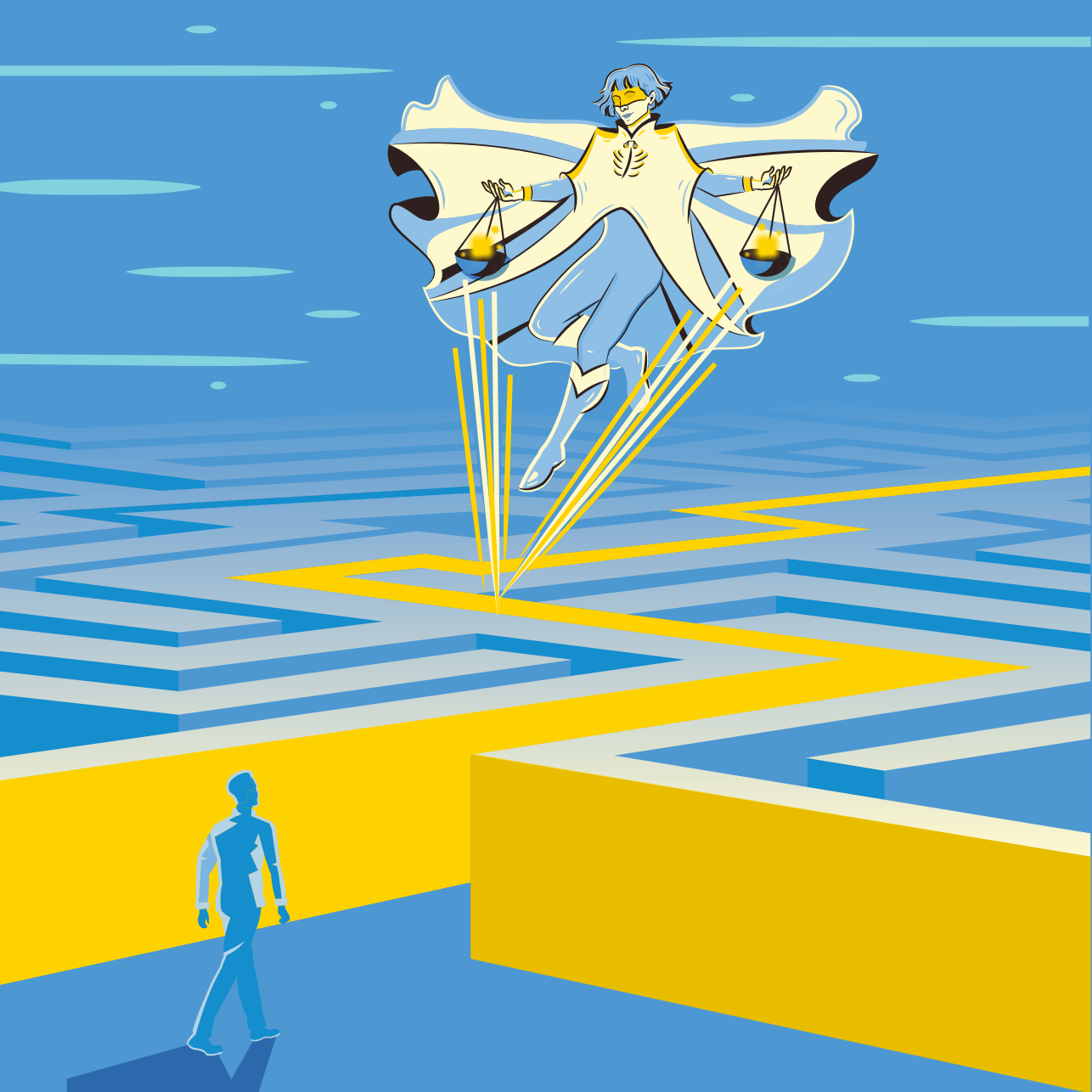
I en stat som styrs enligt rättsstatsprincipen ges regler för myndigheters och medborgares handlingar i en demokratiskt antagen lagstiftning. Den verkställande makten kan inte utöva sin makt och påtvinga sin vilja utan gränser eller tillsyn.

Centrala principer

- ▶ Alla beslut måste fattas inom lagstiftningens ramar.
- ▶ Lagar måste antas enligt en tydlig och transparent demokratisk process.
- ▶ Offentliga myndigheters beslut måste granskas av ett oberoende rättsväsende. Regeringen kan inte tilldela sig själv nya befogenheter utan att följa de regler som anges i författningen.
- ▶ Internationella konventioner och fördrag, samt beslut fattade av internationella domstolar, måste tillämpas och efterlevas.
- ▶ Lagen måste appliceras på ett effektivt sätt.

Varför är detta viktigt?

Om makten inte måste utövas inom lagens ramar skulle den kunna missbrukas. Till exempel skulle en regering kunna begränsa friheter efter eget godtycke. Tydlighet och efterlevnad av en demokratiskt antagen lagstiftning garanterar rättvisa och jämlikhet för alla.

RÄTTSSÄKERHET

Lagarna är tydliga, tillgängliga och förutsägbara

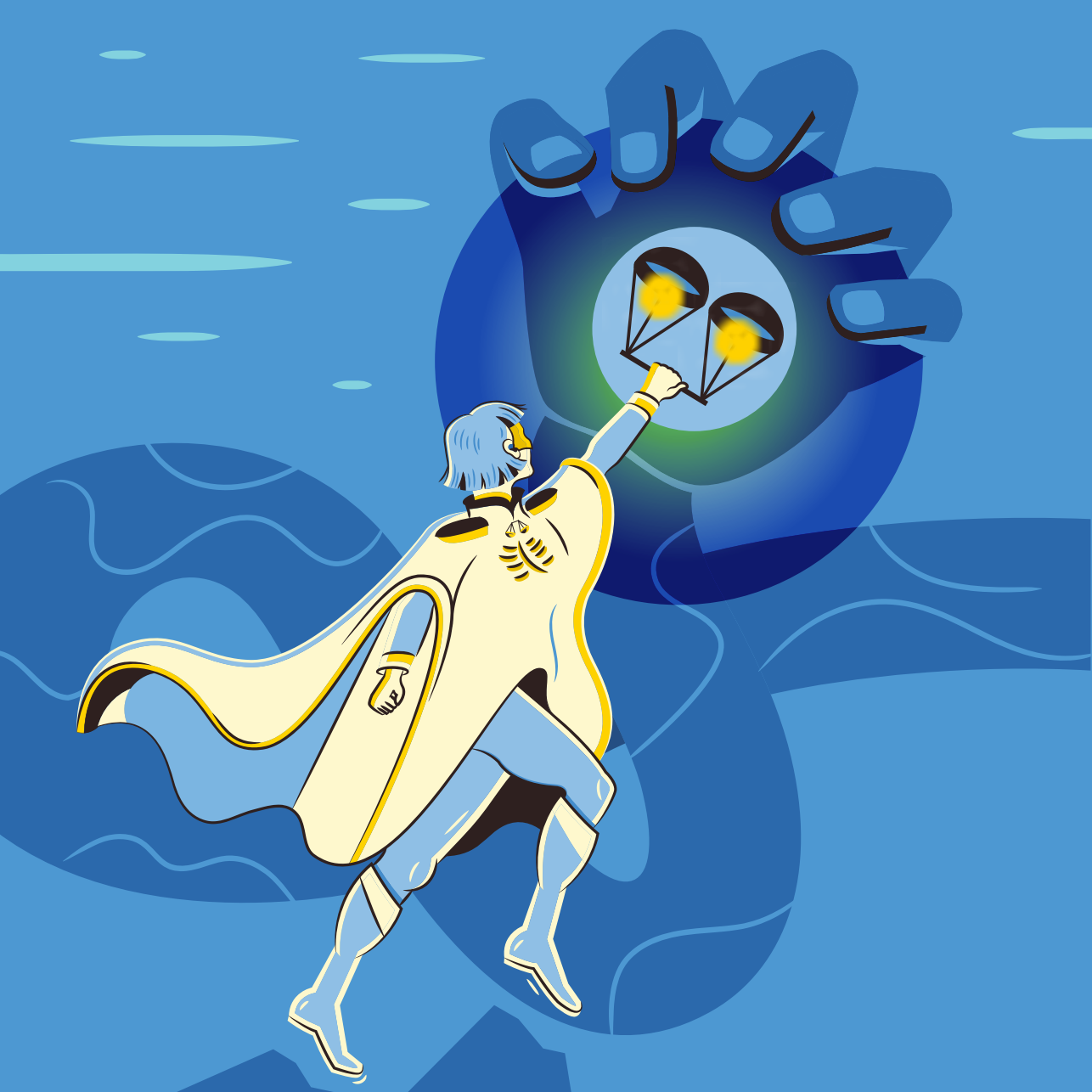
Rättssäkerhet garanterar att lagarna är tydliga, tillgängliga och förutsägbara, och att de inte tillämpas retroaktivt. På så sätt känner alla till sina rättigheter och skyldigheter i förväg.

Centrala principer

- ▶ Lagar och domstolsbeslut måste vara enkla att få tillgång till och förståeliga.
- ▶ Lagarna får inte förändras oförutsägbart och måste vara konsekventa.
- ▶ En person kan inte dömas för en handling som inte utgjorde ett brott eller en förseelse då den utfördes.

Varför är detta viktigt?

För att individer ska kunna handla med tillförsikt måste de känna till sina rättigheter och skyldigheter. Vaga eller snabbt föränderliga lagar skapar osäkerhet och instabilitet, samt gör att individer utsätts för oförutsägbara påföljder.

FÖREBYGGANDE AV MAKTMISBRUK

Granskning utförs för att förhindra godtycke

Makt utan begränsningar och som inte granskas leder till orättvisor. Absolut makt riskerar bland annat att leda till godtyckliga beslut, korruption och politiskt förtryck. Exempelvis kan alltför omfattande övervakning utan rättsligt godkännande eller tillsyn leda till kränkningar av mänskliga rättigheter.

Centrala principer

- ▶ Maktindelning: makten får inte samlas hos en maktutövare.
- ▶ Skyldigheten att ange skäl: offentliga beslut måste vara befogade och motiveras.
- ▶ Rättslig prövning: alla offentliga beslut måste kunna ifrågasättas inför oberoende och opartiska domstolar.

Varför är detta viktigt?

Utan granskning kan en regering fatta godtyckliga beslut, censurera sina motståndare eller till och med avskaffa grundläggande friheter. Rättsstatsprincipen skapar skyddsåtgärder som förebygger sådant missbruk.

LIKHET INFÖR LAGEN OCH ICKE-DISKRIMINERING

Lagarna skyddar alla och tillämpas jämlikt, och diskriminering är förbjuden

Rättsstatsprincipen kräver att alla har samma i lag fastställda rättigheter och skyldigheter och att det inte förekommer några obefogade skillnader i hur individer behandlas.

Likhet inför lagen innebär

- ▶ Ingen obefogad åtskillnad får göras mellan individer, varken enligt lag eller vid dess tillämpning.
- ▶ Skydd måste ges mot alla former av diskriminering.
- ▶ Samma rättigheter och skyldigheter måste garanteras för alla.
- ▶ Alla som blir utsatta för diskriminering måste kunna försvara sig själva.

Viktiga framsteg – exemplet kvinnlig rösträtt

Fördröjningen med att ge kvinnor rösträtt i Europa är ett historiskt exempel på diskriminering. Finland var det första europeiska land som gav kvinnor rätt att rösta år 1906. Det var inte förrän efter 1918 som denna rätt nådde de flesta övriga europeiska länder, och den har bara täckt hela Europa sedan 1984. I dag säkerställer rättsstatsprincipen inte bara kvinnors rätt att rösta, utan garanterar och uppmuntrar även att de utan diskriminering tar aktiv del i det politiska livet.

TILLGÅNG TILL OBEROENDE OCH OPARTISK RÄTTVISA

Alla kan försvara sina rättigheter i en domstol

Tillgång till oberoende och opartiska domstolar möjliggör för individer att försvara sina rättigheter. Exempelvis har Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna fastslagit att ett omöjliggörande att i domstol bestrida – en uppsägning av sin anställning, berövande av sin egendom eller ett stopp för möjligheten att träffa sina barn – kränker de klagandes rättigheter. Snabb och lätt åtkomlig rättvisa är avgörande för att säkerställa lika rättigheter.

Centrala principer

- ▶ Alla har rätt att klaga i domstol och har rätt till en rättvis rättegång av en oberoende och opartisk domstol.
- ▶ Domslut är tillgängliga och tydligt motiverade.
- ▶ Juridisk rådgivning och rättshjälp är tillgängliga för de som behöver detta.
- ▶ Förfarandet är rimligt skyndsamt och ekonomiskt överkomligt.
- ▶ Domstolsbeslut verkställs.

Varför är detta viktigt?

Utan tillgång till rättvisa vore det omöjligt för medborgare som blivit orättvist behandlade att hävda sina rättigheter. Staten måste säkerställa oberoende domstolar och ett rättsväsende som är tillgängligt för alla.

PAX EVAN
TIBI GELI
MAR TA
CE STAE

RÄTTSSTATSPRINCIPEN I PRAKTIKEN

Venedigkommissionens roll inom Europarådet

Venedigkommissionen har bistått sina medlemsstater i att utforma författningar som innebär en nödvändig tillämpning av rättsstatens principer. Kommissionen har även erbjudit ett verktyg - Checklista för rättsstatsprincipen - för att uppskatta i vilken grad rättsstatens principer tillämpas i ett land.

Venedigkommissionens checklista för rättsstatsprincipen

I Checklistan för rättsstatsprincipen från 2016 presenteras rättsstatens grundläggande principer – legalitet, rättssäkerhet, förebyggande av maktmissbruk, tillgång till rättvisa, jämlikhet och icke-diskriminering – i form av riktmärken med detaljerade parametrar och viktiga källor.

Med hjälp av checklistan kan regering, parlament, civilsamhälle, medborgare samt internationella organisationer utvärdera till vilken grad rättsstatens principer efterlevs i ett land. Checklistan möjliggör därmed identifiering av svagheter och förbiseenden som kräver åtgärder av staten. Venedigkommissionen har gett många rekommendationer om åtgärdande av sådana svagheter och förbiseenden.

Vilka är vi?

Venedigkommissionen "för demokrati genom lagstiftning" är ett rådgivande organ för konstitutionell rätt inom Europarådet som utgörs av oberoende experter.

Den inrättades den 10 maj 1990 efter idén av den italienska akademikern Antonio La Pergola. Efter Berlinmurens fall hjälpte kommissionen flera tidigare socialistiska länder att skapa demokratiska författningar och lagstiftningar, samt att därefter bli medlemmar i Europarådet.

I dag hjälper den sina medlemsstater med att utforma reformer av författningar och lagstiftningar som är anpassade efter internationella normer. Efterlevnad av kommissionens rekommendationer har underlättat processen med att uppnå medlemskap i Europeiska unionen.

Uppdrag

Vid förfrågan och genom en konsultationsprocess som inkluderar nationella myndigheter, statliga institutioner, intressenter och civilsamhälle, bedömer Venedigkommissionen reformer av författningar och lagstiftningar, i synnerhet inom valprocesser och rättsväsendet, och ger icke bindande rekommendationer om hur dessa reformer kan förbättras för att de ska stämma överens med och tillämpa principerna om demokrati, mänskliga rättigheter och rättsstaten, samt för att utforma effektiva och hållbara statsskick.

Medlemsstater

Venedigkommissionen består av de 46 medlemmarna i Europarådet samt 15 länder i Nord- och Sydamerika, Afrika och Asien.

Varför Venedig?

Den "europeiska kommissionen för demokrati genom lag" har hämtat sitt namn "Venedigkommissionen" från den berömda italienska staden med sin lagun där den höll sitt första möte och där den fortsättningsvis samlas fyra gånger om året.

1990-2025 - Framgångar

Under sina 35 år har Venedigkommissionen tack vare sitt oberoende och sin opartiskhet, sin professionalism och sina inkluderande arbetsmetoder spelat en viktig roll för att underlätta antagandet av demokratiska författningar och för demokratiskt fungerande institutioner. I synnerhet har kommissionen bidragit till att förstärka efterlevnaden av rättsstatens principer samt till att stärka makt-delning och rättsligt oberoende i sina medlemsstater.

- ▶ **1000+:** Antalet yttranden och rapporter om reformer av författningar och lagstiftningar
- ▶ **50+:** Antalet författningar som utarbetats eller omarbetats med hjälp av kommissionen
- ▶ **200+:** Antalet oberoende juridiska experter som har bidragit till dess arbete

Varför är det här viktigt för oss alla?

Rättsstatsprincipen innebär:

- En stabil och fredlig demokrati.
- Medborgare som är fria och skyddade mot godtycke.
- Ett rättvisare, mer jämlikt samhälle.

Illustrationer: Nadine Theuma

Alla rättigheter förbehållna.

Ingen del av denna publikation får översättas,
reproduceras eller överföras utan föregående
skriftlig tillåtelse från kommunikationsdirektoratet

(F-67075 Strasbourg Cedex eller
publishing@coe.int).

Foton © Europarådet

Utgiven av Europarådet
F-67075 Strasbourg Cedex

www.coe.int

© Europarådet, december 2025

Venedigkommissionens webbplats

<https://venice.coe.int>

I denna broschyr förklaras de grundläggande principerna för rättsstaten: legalitet, rättssäkerhet, förebyggande av maktmissbruk, jämlikhet inför lagen och tillgång till rättvisa. Dessa principer utgör grundpelarna för demokrati och mänskliga rättigheter samt säkerställer ansvarig ledning av staten, individuella friheter och samhällelig rättvisa. Lär om hur Europarådet genom Venedigkommissionen, stöder stater i att upprätthålla dessa normer och skydda medborgare mot godtycklig makt. Oavsett om du är beslutsfattare, student eller engagerad medborgare visar denna guide varför rättsstatsprincipen är viktig och hur den säkerställer våra friheter varje dag.

SWE

www.coe.int

Europaradet är kontinentens ledande organisation för de mänskliga rättigheterna. Det består av 46 medlemsstater, inklusive samtliga medlemmar av Europeiska unionen. Alla medlemsstater i Europaradet har undertecknat den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), ett fördrag som syftar till att skydda de mänskliga rättigheterna, demokrati och rättsstatsprincipen. Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen) övervakar genomförandet av Europakonventionen i medlemsstaterna.

